

AZ ÉSZAKKELETI VÁRHÁBORÚK TÖRTÉNETÉHEZ 1561—65.

(Első közlemény.)

I.

Alkudozások I. Ferdinánd és Izabella közt. A királyné halála (1559.), a tárgyalások megszakítása. Zay Ferencz kassai kapitány jelentései, támadó fellépése; fegyverszüneti tárgyalások 1561. Kölesönös hadi készülődések.

A porta és I. Ferdinánd közt 1559 januárius 31-én megkötött béke a felek tényleges birtoklását szentesítette. A békekötés az északkeleti felföldön 1556 óta változó szerencsével folyt várháborúk további menetére is elhatározó befolyást gyakorolt, mert a porta közvetlen beavatkozása Erdély érdekeinek védelmére — legalább egyelőre — kizártnak volt tekinthető. Elsősorban ez a körülmény, továbbá az északkeleti felföld politikailag megbízhatatlan nemességének körében ugyanekkor mutatkozó elszakadási törekvések¹ és végül a mult (1558.) év folyamán nagy erőfeszítéssel és tetemes áldozattal megújuló háborúnak, főleg Kisvárdá ostromának² sikertelensége, — a beteges és fia jövődő sorsáért aggódó Izabella királynéban az I. Ferdinánddal való békés megegyezés szükségességének gondolatát megerősítették.

Lényegileg ugyanerre az álláspontra helyezkedett a bécsi

¹ Köztük van Bebek György, Ferencz fia (*Szamosközy*: I. 8. l.), Perényi Gábor (Erd. Orsz. Eml. II. 47. *Veress E.*: Izabella királyné. 467. l.), kit Perényi Ferencz és fiai követtek. Tört. Tár. 1903. 131. l.

² Erd. Orsz. Eml. II. 46—47. l. *Szamosközy*: I. 9. l. *Istvánfy*: XX. p. 241—42. l.

udvar is. Innen van az, hogy Báthory András a királyné betegeskedéséről szóló hírek hatása alatt a béketárgyalások megkezdését halaszthatatlan teendőül jelölte meg. Ez volt Miksa főherceg felfogása is; a magyar tanácsosok nézete szerint előnyös béke csak Izabellával köthető, mert a politikai alakulások a királyné halála esetén kiszámíthatatlanok lévén, az sem látszott lehetetlennek, hogy Erdélyt a török egészen magának foglalja el.¹ Ezen indokok alapján Báthory András 1559 májusában összeköttetésbe lépett Balassa Menyhérttel s a török fenhatóság végzetes voltára való hivatkozással, mely miatt sem Izabella, sem fia János Zsigmond helyzete nem mondható biztosítottnak, s azon tényre való utalással, hogy I. Ferdinánd és Izabella ellenségeskedése a múltban is csak a porta hatalmi törekvéseinek kedvezett, felszólította Balassát, hogy indíttassa meg a végleges béke megkötésére irányuló tárgyalásokat, természetesen méltányos alapon és elfogadható feltételek mellett.² Izabella, Báthory András leveléről tudomást szerezvén, az abban felhozott érvek hatása alatt kész volt a tárgyalások megindítására, annál is inkább, mert a szultán már előzetesen beléegyezett abba, hogy Izabella Ferdinánddal öt évre szóló békét köthessen;³ kikötötte azonban, hogy az alkudozások a két udvar közt közvetlenül, s ne — mint eddig, — a lengyel király közbenjárásával folyjanak, mert így a hosszadalmasságot elkerülhetik; továbbá, hogy Ferdinánd Kisvárdából vonja ki hadait, vagy ha erre nem hajlandó, legalább hasson oda, hogy a vár őrsege a környék lakosságát ne zaklassa; ebben az esetben ő maga a szalkai és kállói erősségeket leromboltatja.⁴ A bécsi

¹ «Nunc regina gravissimis morbis oppressa decumbat atque credatur, illam haud diutius supervicturam, ex illius morte multae et variae mutationes, atque ex his multum periculi . . . evenire posset.» . . . «Verendum enim est, ne Turcae quoque audita reginae morte, se forte in Transsylvania intrudant» etc. Miksa főherceg 1559 június 5-i levele I. Ferdinándhoz. (Eredetije bécsi áll. levéltár. Hung.)

² Báthory András 1559 májusában Balassának írt levele. Egykorú másolatban bécsi áll. ltár. Hung.

³ Balassa Menyhért 1559 májusában Báthorynak írt levelében. Egykorú másolatban u. o. Említi ugyanezt *Forgách* is: *Commentarii* p. 183.

⁴ Balassa fent id. levelében. U. o.

udvar, melynek szintén érdekében állott az alkudozások gyorsabb menetének biztosítása, a közvetlen tárgyalások megindítására vonatkozó javaslat ellen nehézséget nem támasztott, de Kisvárdai kiürítéséről tudni sem akart; ellenben Ferdinánd gondoskodni fog arról, hogy kisvárdai őrsége a további ellenségeskedésektől tartózkodjék, ha Izabella a szóbanforgó két erősséget leromboltatja s hadait azokról a területekről kivonja.¹

Ámbár I. Ferdinánd javaslatai a bécsi udvar merev álláspontjáról tanuskodtak, Izabella a további tárgyalások elé nehézséget támasztani már csak azért sem akart, mert a királyi javaslatok részleteit nem ismerte s így a megegyezés lehetősége még mindig fenállott. Az erdélyi és a lengyel királyi megbizottak, — Izabella ugyanis ez utóbbiak jelenlétét is szükségesnek vélte, — Ferdinánd biztosaival Szepesvároton találkoztak, hol közvetlenül értesülhettek a bécsi udvar következő feltételeiről: A királyné elégedjék meg Erdélylyel s mindazon várait és helységeit, a melyek Magyarország területén vannak, adja vissza;² a királynénak tudnia kell, hogy Ferdinánd király Erdélyt magát is csak a szultán kedvéért engedte át, de az Erdélyen kívül fekvő részeket a porta hozzájárulásával magának tartotta és elhatározott szándéka azokat, a mennyiben idegen kézen vannak, minél rövidebb idő alatt visszaszerezni. Ha, a mint valószínű is volt, az erdélyi követek a királyi biztosoknak ezen első előterjesztését visszautasítanák, azt a megoldási módot is felvethetik, hogy Izabella legalább a tiszáninneni részeket adja vissza Munkácsal, Huszttal és Tokajjal, magának mindazt megtartván, a mit

¹ «Si D. V. Magnifica duo illa castella Kálló et Zalka, ita prout se facturam nunciavit, demolietur et distrahi faciet, gentes insuper reginæ a partibus illis amovebit, contenta est majestas quoque Sua Regia dare serium mandatum capitaneis et militibus in arce Kisvárdai constitutis, ut ad finalem usque coeptorum tractatum istorum conclusionem ab omni hostilitate, rapinis et direptionibus, pauperumque oppressionibus se contineant» etc. Báthory András 1559 májusában Balassához írt leveléből. Egykorú másolatban u. o.

² «Ut regina ipsa sit contenta sola Transylvania, antiquis ac legitimis suis metis et limitibus inclusa, restituatque arces et reliqua loca, quæ nunc extra illam in Hungaria tenet.» Az 1559-i (bővebb datum nélküli) utasításban. Egykorú másolatban bécsi áll. levéltár. Hung.

a Tiszántúl ténylegesen bír.¹ Sőt I. Ferdinánd végső esetben hajlandó összes tiszántúli birtokait és foglalásait is átengedni Izabellának, ha ez a tiszáninneneni részekről végkép lemond, átadja Husztot a hozzátartozó Máramaros vármegyével és a sóbányákkal, Munkács és Tokaj várakat összes tartozékaikkal. Ez utolsó esetben azonban I. Ferdinánd ragaszkodik Kisvárdá és tartozékainak birtoklásához.²

A királyi biztosok előterjesztései rendes körülmények között komoly béketárgyalások alapjául alig szolgálhattak, mert a követelések ellenértéke: a tiszántúli részekben levő királyi ditio, jelentéktelen kárpótlás volt. Gyuláról és tartozékairól pedig, — úgy látszik, — szó sem esett, Izabella azonban, ki halálát közeledni érezte, fia sorsát biztosítani óhajtván, messzemenő engedményekre is kész volt; így jött létre köztük egy újabb egyezség, melynek értelmében: I. Ferdinánd király János Zsigmondot fiául fogadván, egyik leányát nőül adja hozzá; ez azonban a «választott király» címéről köteles lemondani, Abaujvármegyét teljesen átengedi és megelégszik Munkács és Huszt várak, Máramarosvármegye, Alsó-Magyarország és Erdély birtokával, Bereg- és Ugocsavármegyék közös birtokok lesznek s mindennemű jövedelmükön osztozni fognak.³ Ez az egyezség azonban, mely János Zsigmond joghatóságát az északkeleti felföldről jóformán teljesen kiszorította, törvényerőre nem emelkedhetett, mert Izabella a ratificatio előtt, 1559 szept. 15-én elhalt, a tanácsurak pedig, kik tudomást szereztek a legutóbbi megállapodások kedvezőtlen tartalmáról, a tárgyalásokat egyelőre beszüntették.⁴

¹ «Agant de restitutione vel saltem eorum locorum, quæ nunc citra Tibiscum tenet, qualia sunt Munkács, Huszt, Tokaj et alia, reservatis sibi reliquis, quæ ultra Tibiscum possidet.» U. o.

² «Si vel hac ratione nihil proficerent, relinquunt illi totam illam partem regni, quæ est ultra Tibiscum, modo infra declarando, non saltem illam, quam nunc regina tenet, verum etiam, quam nunc nos possidemus, atque ipsa e contra restituat omnia illa loca, quæ nunc citra Tibiscum possidet, videlicet arcem Huszt.» etc. «In hoc tamen ultimo puncto commissarii nostri omnes vires adhibeant, ut arx Kisvárdá cum omnibus suis pertinentiis penes nos et ditionem nostram relinquatur.» U. o.

³ *Forgách Fer.*: Commentarii. p. 185.

⁴ *Bethlen Farkas*: Hist. lib. IV. tom. I. p. 627—28.

A fejedelmi tanácsosok álláspontja teljesen érthető volt, mert hiszen Izabella tisztán csak érzelmi momentumok hatása alatt szánta el magát jelentékeny gazdasági előnyök feláldozására, míg ugyanezen indokok az új kormányzat alatt ható erővel már nem bírtak. Az erdélyi rendek és befolyásuk alatt János Zsigmond is, csak oly alapon kívánták tehát a tárgyalások folytatását s a megegyezés létrejövetelét, mely Erdély gazdasági érdekeit nem sérti. Az 1560 januáriusában a lengyel király követivel egyidejűleg Bécsbe érkező fejedelmi megbízottak: Csáky Mihály kancellár és Hagymási Kristóf huszti kapitány¹ valóban az Izabellától megkezdett és már befejezetteknek tekintett diplomatai alkudozások figyelembevételével, teljesen új alapon kezdtek tárgyalásokat a bécsi udvarral, melyek eredménye azonban mindössze csak félévre (1560 júl.-decz.) szóló fegyverszünet lett.²

A fegyverszünet lezárta után a béketárgyalások újból való megindítására a felek részéről kísérlet nem történt, sőt ellenkezőleg, János Zsigmond vezéreit az északkeleti határok megerősítésére utasította, míg ugyanekkor Ferdinánd a gyulai vár őrségének szaporítását rendelte el. Az erdélyiek készülődései főként az új kassai főkapitányt,³ csömöri Zay Ferenczet aggasztották, s 1561 februárius 6-án a *szalkai vár* építéséről tudósítván a királyt, arra hívta fel figyelmét, hogy a vár felépíttetése első sorban I. Ferdinánd titkos híveinek: Balassa Menyhértnek és Báthory Miklósnak, az ecsedi vár urának lesz kellemetlen, s János Zsigmondtól való nyílt elszakadásukat késleltetni fogja. Balassa és Báthory erre a körülményre figyelmeztették is Zay Ferenczet, kérve a főkapitányt, hogy a várépítés ellen keményen tiltakozzék a gyulafehérvári udvarban s ott jelentse ki, hogy az erősítési munkálatok folytatását kihívásnak tekinti.⁴ Két nap

¹ 1559 december 2-án kelt megbízólevelök eredetije a bécsi áll. ltárban. (Hung.) L. egyébiránt *Bethlen*: V. tom. II. p. 1—2.

² Az erre vonatkozó tárgyalásokat ismertetem: Az erdélyi fejedelmi cím kialakulása történetéhez cz. dolgozatomban. Századok. 1913. 96—98. l.

³ *Thallóczy L.*: Csömöry Zay Ferencz. 125—26. l.

⁴ Zay 1561 febr. 6-i levele I. Ferdinándhoz. Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.

múlva, bizonyára az időközben szerzett értesülések alapján, — azt a riasztó tudósítást küldte I. Ferdinándnak, hogy nemcsak Szalka, hanem *Kálló* megerősítése is folyamatban van, az atyai és kisvárdai királyi várak nyilvánvaló veszedelmére; tudomása van arról is, hogy a János Zsigmond-pártiak Szöllös városában és valahol Kassa közelében is szándékoznak erődítéseket létesíteni, — a mit különben a Tokajhoz szállított fagerendák is igazolnak, — sőt a tokaji vár védelmi állapotba helyezését is befejezték. Mindezek miatt a főkapitány sürgős közbelépést tart szükségesnek s a szalkai és kállói erődítmények haladéktalan lerombolását kívánja, a mire maga fog vállalkozni a legközelebbi napokban.¹

A kassai kapitánynak I. Ferdinánd fegyveres közbelépését sürgető előterjesztései nem voltak indokolatlanok. A János Zsigmond-párti határvárak megerősítése, őrséggel való ellátásuk ugyanis nagy hatással volt a szomszédos megyék nemességének politikai pártállására. Homonnai Drugeth Gáspár, az északkeleti felföld egyik legbefolyásosabb főnemese, Ungvár és Jeszenő ura, nyíltan átpártolt János Zsigmondhoz; s hogy példáját sokan követték, mutatja Zemplén- és Ungmegye magatartása. E két vármegye Zaynak hadfelkelést tartalmazó parancsáról nem vett tudomást, Kassára egyetlenegy fegyverest sem küldött, azzal az indokolással, hogy nem ismernek magyar törvényt, mely őket arra kötelezné, hogy valamely kapitány felszólítására felkeljenek.² Midőn Zemplén- és Ungmegye határozata nyilvánosságra jutott, Abaujmegye is visszarendelte csapatait, úgy, hogy Zay most már a kérdés erőszakos megoldásától sem riadt vissza,

¹ Zay 1561 febr. 8-i levele a királyhoz. Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.

² «Præterea hoc humillime S. V. Matti conqueri possum et cogor, de inobedientia comitatum Zempliniensis et Ung, eo quod non curatis clementibus requisitionibus et seriis mandatis S. Mattis Vrae, nunc, cum maxime opus fuerat eorum opera, ad plurimat meas sollicitationes ne unicum quidem hominem, vel nobilem, vel plebeum, prout de bonis eorum tenerentur, miserint, immo arroganter responderunt, se non posse quemquam mittere, eo quod decreta articulorum non continerent, ut ad requisitionem alicuius capitanei tali modo insurgere debeant.» Zay 1561 márczius 4-i levele. (Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.)

csak hogy a mozgalom továbbterjedését megakadályozza. A rendelkezésére álló hadierővel még februárius folyamán váratlanul megtámadta a szalkai kastélyt, azt kiostromolta, védőit elfogta, az erődítményeket pedig teljesen leromboltatta. Kálló megvétele már nehezebb feladat lévén, Zay ostromgépeket hozatott Kassáról és Perényi Gábortól, de az álnok Balassa Menyhért kérésére, ki a kassai kapitány fellépése következtében János Zsigmond támadásától tartott, a mi azután Balassa számításait halomra dönthette volna, Kálló ostromát meg sem kísérelve, visszatért Kassára, sőt a szalkai hadifoglyokat is hazabocsátotta.¹

János Zsigmond a szalkai vár lerombolása miatt azonnal támadhatott volna, ha eddigi készülődéseinek tulajdonképeni célja a Ferdinánddal való háború felidézése lett volt. A fejedelem fegyverkezése azonban, bár volt oka bizalmatlankodásra, ekkor még nem irányult Ferdinánd ellen, inkább óvatossági intézkedés volt a bécsi udvartól tervezett moldvai expedícióval szemben. Ugyanis Heraclides Jakab törekvései² a moldvai fejedelemiség megszerzésére Ferdinánd, illetőleg magyarországi vezérei közreműködésével, méltán aggaszthatták a gyulafehérvári udvart, mert Heraclides fegyveres beavatkozása a Ferdinánd és János Zsigmond közt esetleg megújuló háborúban valószínűnek látszott. A trónkövetelő maga is főleg azon az alapon kérte a bécsi udvar támogatását, hogy bármikor kész Erdélyt megtámadni s ezt a porta sem fogja ellenezni, mert az oláhoknak mindig meg volt engedve az Erdélylyel való hadviselés.³ János Zsigmond azonban, hogy a bonyodalmakat elkerülje, a szalkai

¹ Zay fent id. 1561 márczius 4-i levele. (U. o.) Sigler: Chronológiája. (Bél: Adparatus etc. 83 l.) Bethlen: V. tom. II. p. 9.

² Thallóczy L.: Zay Ferencz. 126. s köv. l. Istvánfy: XX. p. 246. s köv. l. Forgách: Comment. p. 218—27. l.

³ «Item promitto me, quoties opus fuerit, contra Transylvanos pro eius Matthe Sac. velle belligerari, quod Turca non impedit. Semper enim fuit licitum Valachis contra Transylvanos bella gerere.» 1560 márcz. 3-án kelt okiratából. (Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.) Mint ismeretes, Forgách Ferencz is nagy jelentőséget tulajdonított Heraclides fejedelemiségének Erdély visszafoglalása szempontjából. Archiv für siebenbürg. Landeskunde. 1853. I. 289—92. l. Új magyar Múzeum. 1854. II. 194. Erd. Orsz. Eml. II. 140—41. l.

esetről hivatalosan nem vett tudomást, sőt kevéssel annak megtörténte után lépéseket tett újabb fegyverszünet megkötésére. Így vélte a statusquo fenmaradását biztosíthatónak legalább addig, míg a moldvai események lezajlanak.

Törekvései ellen a királyi udvarnak kifogásai nem voltak, ellenkezőleg, Ferdinánd két évre terjedő fegyverszünet megkötése elől sem akart elzárkózni;¹ a fejedelem ennek következtében 1561 április 3-án beküldötte a fegyverszünet megújítására vonatkozó következő feltételeit: A háboruskodások mindkét részen szűnjenek meg; a felek mindazon területeket, melyek a fegyverszünet előtt birtokukban voltak, annak tartama alatt is megtartják; a közösen birt részek továbbra is közös birtokok legyenek.² A magyar tanácsosoknak János Zsigmond javaslataira mindössze annyi megjegyzésök volt, hogy a fejedelem tartózkodjék a királyi czim használatától s engedje át Bereg- és Ugocsavármegyéket.³ Ez utóbbi észrevételt Ferdinánd is magáévé tévén, ezen megyék átengedése fejében beléegyezett a fegyverszünet megújításába, melyet azonban előbbi álláspontjával ellentétben, csak egy évre tartott megköthetőnek.⁴ A királyi udvar János Zsigmond sürgetésére⁵ utóbb a két éves fegyverszünettől sem vonakodott, de egyébként a nevezett két megye birtoklásának kérdésében nem engedett, sőt az ellen is tiltakozott, a mit pedig a fejedelem május 6-i válaszában magának új feltételként kikötött, hogy párthívei a határvidékeken erősségeket emelhesse- nek s a Tisza folyón szabad sószállítást üzhessenek.⁶ Ferdinánd a fegyverszünet okiratát tényleg ilyen értelemben állíttatta ki (június 7.) s küldötte meg a gyulafehérvári udvarnak.⁷

¹ János Zsigmond Miksa főherceghez 1561 ápr. 3-ról kelt iratának bevezető sorai. (Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.)

² János Zsigmond fent idézett okiratában 1561 ápr. 3-ról. Eredeti- ben u. o.

³ 1561 ápr. 22-ről kelt véleményök. Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.

⁴ Miksa 1561 ápr. 23-án kelt válasza. Fogalmazványban u. o.

⁵ 1561 május 6-ról keltezve. Eredetiben és egykorú másolatban u. o.

⁶ Ferdinándnak a tanácsosok részére adott javaslata 1561 június 2-ről. Eredetije u. o.

⁷ 1561 június 7-ről. Fogalmazványban u. o.

János Zsigmond válasza a Ferdinándtól végérvényeseknek tekintett feltételekre sokáig késett. A késedelmet főként a magyar országgyűlés egybehívása (aug. 20-ra) okozta,¹ melyre a király hivatalosan a kizárólag János Zsigmond joghatósága alá tartozó magyarországi megyék nemességét is meghívta. A fejedelem ebből a tényből teljes joggal következtethette, hogy Bereg- és Ugocsa vármegye átengedésével a tiszántúli és felsőmagyarországi részek birtoklásának ügye korántsem lesz véglegesen rendezve, mert csak idő kérdése, mikor állítják eléje feltételül az összes Erdélyen kívül fekvő területekről való lemondást. A minő alapon kívánták tőle Bereg- és Ugocsavármegye átadását, ugyanolyannal támaszthattak igényeket akár Biharmegyére vonatkozólag is, melynek jelentékeny része ugyanekkor tudvalevőleg Gyula várához adózott. Válasza tehát a június 7-i királyi resolútióra elutasító volt,² még Miksa október 6-án kelt felelete után is, ki a magyar tanácsosok újabb előterjesztésének megfelelően,³ János Zsigmonddal csak a június 7-i okirat alapján volt hajlandó fegyverszünetre lépni.⁴ A fejedelem álláspontjában észlelt, egyébként indokolt merevség, mely miatt a tárgyalások sikeres befejezése valószínűtlennek látszott, Miksát végre mégis arra bírta, hogy Bereg- és Ugocsa megyékre vonatkozó kizárólagos birtoklási jogigényeit a tanácsosokkal ellentétben⁵ egyelőre el-
ejtse s belényugodjék abba, hogy a felek a tőlük megszállva tartott részek birtokában a fegyverszünet leteltéig megmaradhatnak, kikötvén azonban, hogy az így János Zsigmond joghatósága alá jutott megyék és részek nemességét a magyar királytól hirdetett országgyűléseken való megjelenésben akadályozni nem szabad.⁶

¹ V. ö. Az erdélyi fejedelmi cím etc. dolgozattal. Századok. 1913. 98—99. l.

² 1561 szept. 4-ről. Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.

³ 1561 szept. 19-e után. Eredetiben u. o.

⁴ Fogalmazványban 1561 okt. 6-ról keltezve u. o. János Zsigmond okt. 29-i felelete eredetiben u. o.

⁵ 1561 nov. 30-ról. Eredetiben u. o.

⁶ Miksa főherczeg felterjesztése Ferdinándhoz 1561 decz. 12-ről. (Eredetiben u. o.) Ugyanez János Zsigmondhoz decz. 17-ről. (Fogalmazványban u. o.)

Így jött létre köztük az újabb fegyverszünet, mely azonban nem hozta meg az óhajtott békét. Zay Ferencz a hosszúra nyúlt fegyverszüneti tárgyalásokat kezdettől fogva bizalmatlansággal nézte. A János Zsigmondtól kezdeményezett alkudozások és az erdélyi fejedelem hadikészülődéseiről szerzett hírei¹ közt ugyanis ellenmondást látott s így a tárgyalásokban rejtett törekvéseket sejtett, melyek szerinte a tulajdonképeni czélokat leplezni voltak hivatva. I. Ferdinándhoz küldött jelentései nyilván tanuskodnak erről. Márczius 19-én azt jelenti a királynak, hogy megbízható értesülések szerint János király fia összes híveit figyelmeztette, hogy készenlétben álljanak, hogy első parancsára oda indulhassanak fegyveresen, a hová a szükség kívánja; jelenti, hogy a váradi vár ostromgépei is fel vannak szerelve; de nagyobb baj az, hogy a Gyula felé vezető úton Némethy Ferencz erőseget emeltetett és ennek következtében a várral való érintkezés csaknem lehetetlenné vált.² Egy hónappal később kelt jelentésében újból megerősíti a fejedelem hadikészülődéseiről adott híreit, azzal a bővítéssel, hogy János Zsigmondot állítólag 10 ezer főnyi oláh csapat is támogatja; a fegyverkezés tulajdonképeni czélja nem ismeretes előtte; némelyek szerint Gyula megszerzésére, vagy a gyanus magatartású Balassa Menyhért, Báthory Miklós és György, esetleg a szalkai támadás miatt épen a királyi ditio ellen irányul. Bármiként álljon is azonban a dolog, Zay a zsoldosok együtt tartását s a hátrálékos zsold haladéktalan megküldését sürgős szükségnek tekinti s ilyen irányban kéri a király intézkedését.³ Június 25-i levelében Balassa Menyhért felvilágosításaiként közli Ferdinánddal, hogy János Zsigmond már két ízben követet küldött a szomszédos török pasákhoz állítólag segítőcsapatokért, a mely hírek azonban Balassa nem akar hitelt adni, mivel a fejedelem jelenlegi helyzetét nem tartja alkalmasnak támadó fellépésre.⁴ Néhány nappal utóbb azonban biztos forrásból tudatja a királylyal, hogy Kovászó

¹ Miksa decz. 26-i levele Zayhoz, melyet utóbbinak 1562 januárius 5-i levele említ. (Eredetiben u. o.)

² 1561 márczius 19-i jelentése. Eredetiben bécsi áll. ltár. Hung.

³ 1561 ápr. 20-ról. Eredetiben u. o.

⁴ 1561 június 25-ről. Eredetiben u. o.

várába 600 rácz lovas, Nagybánya városába pedig mintegy 100 lovas érkezett, kikhez később rácz lovasok is fognak csatlakozni. Zay ezek alapján hirtelen támadástól tartván, a határmegyék nemességének parancsot adott, hogy a határokat állandóan őrizzék és minden módon akadályozzák meg az ellenpártiak esetleges becsapásait.¹

A kassai kapitány a készülődések láttára többször figyelmeztette az ellenpártiakat, hogy a béke megsértésétől óvakodjanak, de mint I. Ferdinándnak jelentette (aug. 16-án), kevés eredménnyel; Kovászó és Huszt őrségei a fegyverszüneti tárgyalások ellenére különféle hatalmaskodásokat követtek el a királpártiakkal szemben, kik ellen János Zsigmond állítólag újból fegyverkezik.² A hadikészületekről a titkos Ferdinándpárti Báthory Miklós értesítette Zayt egyik bizalmasa útján, a kassai kapitány figyelmét főleg Perényi Gábor tetteire híván fel, ki rettenetesen pusztítja a királpártiak birtokait; Báthorynak határozott értesülései vannak arról is, hogy János Zsigmond több, körülbelül 7—8 ezer főnyi csapatot tart készenlétben, sőt a budai pasának is parancsa van a portától, hogy a szükséghez képest csatlakozzék a fejedelem seregeihez, azután pedig Fülel ellen induljon, hogy a királyi csapatokat megossza. Mint Zay írja, Báthory tudósításait egyéb megbízható férfiak is megerősítették, s ezért hangsúlyozza, hogy a szükséges határvédelmi intézkedések megtételét halasztgatni végzetes mulasztás lenne.³ A sürgősséget igazolni látszott az a tény, hogy János Zsigmond egyik vezére, Serédi István a Kisvárdai István birtokában levő Szamosszeg közelében, Olcsva helységben fejedelmi parancsra, de a most már Gyulafehérvárt is gyanús Balassa Menyhért tudta nélkül, erősséget emelt, melyet a hír szerint Szentmárton, Eszeny és Tárkány megerősítése fog követni, azzal a czéllal, hogy Kisvárdai és Atya várakat körülzárják.⁴ A János Zsigmondpártiak természetesen a királpártiak kihágásaival és erőszakos-

¹ 1561 június 30-ról. Eredetiben u. o.

² 1561 aug. 16-i levele. Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.

³ 1561 aug. 31-i levele. Eredetije u. o.

⁴ 1561. szept. 29-i jelentése. Eredetije u. o.

kodásaival indokolták eljárásukat,¹ de Zay jelentései és felterjesztéseinek komoly tartalma a magyar tanácsosokat is aggodalomba ejtette, kik a csapatok szaporítását most már feltétlenül szükségesnek tartották, sőt Ungvár csendes megszállását is javaslatba hozták, melynek stratégiai fontosságát kellően értékelték.²

A helyzet tehát a szeptembertől fogva újból meginduló fegyverszüneti tárgyalások ellenére 1561 vége felé olykép alakult, hogy a háború kitörése inkább volt várható, mint a békés megegyezés. Zay, mint már említettük, János Zsigmond ösztintességében épen az imént ismertetett értesülései alapján nem tudott s nem akart bízni s a függő kérdések gyökeres megoldását egyedül a hadiszerecstől várta. A hadműveletek haladéktalan megindításától eddig a Balassa Menyhért és a bécsi udvar közt folyó tárgyalásokra való tekintetből tartózkodott, de midőn 1561 decemberében létrejött köztük a megegyezés,³ azonnal támadott, új szövetségesével, Balassával egyetértve és együtt működve.

II.

Balassa Menyhért elpártolása. Zay egyidejű támadása. Olesva, Szatmár, Nagybánya, Kovászó, Ecsed stb. bukása. A hadadi ütközet 1562 márczius 4. Szakaszai béke. Szatmár ostroma a török hadaktól.

Balassa Menyhért árulása nem hatott meglepetésszerűen. Magatartása 1557 óta,⁴ midőn formális tárgyalásokat kezdett a bécsi udvarral, állandóan okot adott gyanura, bár bizonyítani senkisémet tudott. A bizonyítékok hiányából magyarázható meg az a sajtáságos jelenség, hogy Izabella 1559-ben mégis a magyarországi hadak főkapitányává tette, s neki adományozta Szatmárt, Nagybányát a tasnádi kapitánysággal és néhány megye

¹ V. ö. Csáky Mihály erdélyi kancellár 1561 okt. 17-én Schreiber Farkashoz írt levelével. Eredetije u. o.

² A magyar tanácsosok 1561 nov. 30-iki javaslata. Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.

³ A Balassa részére kiállított adománylevel 1561 december 6-án Prágában kelt. Fogalmazványa u. o.

⁴ Veress E.: Izabella királyné. 435—36. l.

tizedével.¹ Jelentős jogkör birtokában s távol a központi hatalom ellenőrző hatásától, tervszerűen készítette elő átpártolása útját azzal, hogy Erdély, illetőleg Izabella és fia érdekeinek rovására, gyakran értékes szolgálatokat tett az udvarnak és az ellenpárt irányító férfiainak. Eltekintve a kisvárdai kudarczól, melyet Balassa szándékos lanyhasága idézett elő, az ő műve volt az Izabella és Ferdinánd közt létesült, ámbár gyakorlatban sohasem alkalmazott 1559-i béke,² mely Erdélyt Felsőmagyarországból csaknem egészen kiszorította volna. Szalka megtámadása és bevetele Zay Ferencztől, Balassa tanácsára történt,³ ki ettől kezdve az erdélyi politika minden mozzanatáról kimerítően tájékoztatta Zayt, sőt felhasználható utasításokkal látta el nemcsak a főkapitányt, hanem közvetítésével magát az udvart is,⁴ melylyel különben 1560 elejétől fogva kimondottan alkudozott az átpártolása fejében tőle követelt ellenszolgáltatásokra vonatkozólag.⁵ Az udvar ekkor még nem tartotta időszerűnek Balassa nyílt átpártolását; 1561 végén azonban, talán a moldvai expeditio kedvező lefolyásának hatása alatt s bizonyára Balassa sürgetéseire is, ki helyzetét már tűrhetetlennek találta, létrejött közöttük a végleges megegyezés a következő feltételekkel: Ferdinánd Balassának adományozza a pozsonymegyei Detrekő várát, Munkácsot pedig 20,000 aranyforintban inscribálja. Munkács visszafoglalásáig (a vár t. i. János Zsigmond birtokában volt) azonban megtartja magának Szatmár és Németi városokat, Tasnádot tartozékaival, Nagybányát összes felszerelésével; joga van végül Ferdinánd költségén 500 lovast és 300 gyalogost tartania a királyi ditio védelmére.⁶

¹ *Forgách*: Comment. p. 172. *Bethlen*: IV. tom. I. p. 622. *Szamosközy*: I. p. 8—9. Erd. Orsz. Eml. II. 46. l.

² *Forgách*: Comment. p. 185.

³ Zay Ferencz 1561 febr. 6-i levele. Eredetije bécsi áll. Itár. Hung.

⁴ V. ö. Zay 1561 jún. 25., aug. 16., aug. 31., szept. 29-én kelt leveleivel. Eredetiben u. o.

⁵ 1560 július 8-ról. Fogalmazványban u. o.

⁶ 1561 decz. 6-ról keltezve. Fogalmazványban bécsi áll. Itár. Hung. *Istvánfy*: XX. p. 245—46. *Forgách*: Comment. p. 228. *Katona*: XXIII, p. 542—48., de nála az okirat 1562 jan. 29-én kelt.

A Balassával való megegyezés természetesen nem azt jelentette, hogy a bécsi udvar a kassai főkapitány harcziás politikájához csatlakozott. A szerződés csupán egy kétes értékű, sőt erkölcsileg is kifogásolható üzleti tárgyalásnak volt befejezése, de, legalább ez idő szerint, nem akart az imént megkötött fegyverszünetnek dezavválása lenni. Erre mutat, hogy Miksa főherceg 1561 december 26-án külön levélben figyelmeztette Zayt, hogy a már létrejött fegyverszünetet feltétlenül tiszteletben kell tartaniok;¹ csakhogy ez a figyelmeztetés ekkor már elkésztett, mert Zayt az olcsvai táborban találta. A főkapitány tudatában volt ugyan annak, hogy vállalkozása kockázatos, de tudta azt is, hogy az udvar a bevégzett tényeket, főleg siker esetén, tudomásul szokta venni, mint pl. a szalkai esetnél is. Ennek következtében az erőd ostrommunkálatait tovább folytatta.

A királyi csapatok, miután biztos értesüléseket szereztek arról, hogy a még teljesen fel nem szerelt *Olcsva vár*ában mindössze 400 fegyveres van Serédi István parancsnoksága alatt, december 31-én hirtelen körülférték a várat. Olcsva vára a Szamos és a Kraszna² folyók összetorkollásánál feküdt, falait a két folyó határolta. A tulajdonképeni erősségen kívül még egy fából való külső erőd is védelmezte, úgy hogy Zaynak, ki mindenekelőtt a várhoz vezető hidat állíttatta helyre, először ezzel a palánkkal kellett megküzdenie. A kapitány 3 ágyúval szétromboltatta ezt a favárat s gyalogos őreit a belsővár kapujáig üldözte, miközben katonái közül többen megsebesültek, ketten pedig elestek; az ellenfél vesztesége azonban ennél nagyobb volt. Januárus 3-tól fogva a szárazföldi oldalról rendszeres ostrom kezdődött; a támadók az ostromárkokat naponként közelebb és közelebb hozták a falakhoz, az ágyútűz mindinkább eredményesebb lett, a nélkül, hogy Serédi a továbbnyomulást megakadályozhatta volna. A várbeliek végre is 8 napi eredménytelen küzdelem után, januárus 7-én alkudozni kezdtek Zayval s a tárgyalások következményeként januárus 8-án a 340 főre le-

¹ Idézve Zay 1562 januárus 5-i levelében. Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.

² Talán ez felel meg a Zay levelében említett «Eeghvice» folyónak.

olvadt őrség¹ szabad elvonulás feltétele mellett megadta magát a kapitánynak, ki a várat azonnal birtokába vette s teljesen szétromboltatta.²

Zaynak az volt a haditerve, hogy Olesva megvétele után Kovászót és Nyalábvárat fogja elfoglalni és királyi csapatokkal megrakni, hogy így a huszti és munkácsi várak János Zsigmond-párti őrsegeinek kicsapásait kellőképen ellensúlyozhassák.³ Sikeres előnyomulását jelentékenyen elősegítette Balassa Menyhért nyílt fellépése I. Ferdinánd mellett előbbi ura, János Zsigmond ellen. A hirhedt főúr, kivel jellemzően mondatja a Comœdia, hogy «úgy árulám el ismét az erdéli vajdát, ki bizon nagy hasznomra vala»,⁴ januárius 6-án 300 lovassal és 200 gyalogossal *Nagybánya* városában termett, az ottani kamaraispántól szentgyörgyi Literáti Pétertől az összes arany- és ezüstkészletet lefoglalta állítólag a király számára, majd maga elé hívatta a város bíróját és polgárságát s azokat a király iránt való hűségre megeskette.⁵ Ugyanigy tett Szatmár és Németi városokban is.⁶

A kassai kapitány támadó fellépése és Balassa nyílt átpártolása kétségkívül nagy forrongást támasztott az ott lakó nemes-ség körében, de egyúttal János Zsigmond híveit is tevékenységre ösztönözte. Hagymási Kristóf huszti kapitány *Kovászó* várát Olesva bukásának hírére megbízható őrséggel rakta meg, mert tudomást szerzett arról, hogy birtokosa Matuznai Péter, Balassa rokona, utóbbi tanácsára Ferdinánd hűségére tért át s hajlandó lett volna várát is átengedni. Hagymási, hogy ezt

¹ Ennyit mond Zay alább idézett levelében.

² Zay 1562 jan. 5-i és jan. 9-i jelentései után. Bécsi áll. ltár. Hung. *Bethlen*: V. tom. II. p. 9. *Sigler*: Chronológiája. (*Bél*: Adparatus.) p. 84. Erd. Orsz. Eml. II. 146. l.

³ V. ö. 1562 januárius 6-i levelével, melyben haditerveiről értesíti Miksa főherceget.

⁴ *Beöthy Zsolt*: Az első magyar politicalai színmű és kora. Századok. 1876. 270. l.

⁵ Pesty Ferencz 1562 januárius 6-i levele Miksa főherceghez. Egykorú másolatban bécsi áll. ltár. Hung.

⁶ Erd. Orsz. Eml. II. 146. l. *Bethlen*: V. tom. II. p. 9. *Szamosközy*: I. p. 10. *Sigler*: Chronolog. (*Bél*: Adparatus.) p. 84. Tört. Tár. 1880. 688. l.

megakadályozza, Matuznait bizonyos ürügygyel s hír szerint bántatlanságot is ígérve neki, magához hivatta, fogságra vetette, várát pedig megszállotta.¹ Zay Kovászó visszavételét, haditervének megfelelően, haladék nélkül megkísérelte volna; a törökök készülődéseiről szállongó hírek² hatása alatt azonban egyelőre várakozó álláspontra helyezkedett; egyideig Bátor és Kálló, esetleg Debreczen megszerzésére és védelmi állapotba helyezésére gondolt,³ s csak januárus végén, akkor is Balassa és Báthori Miklós sürgetéseire, határozta el Kovászó körülrzését.⁴

A vár, melyet februárus 2-án fogott ostrom alá, úgy látszik, alig volt ellátva a szükséges védelmi eszközökkel; védői négy nap mulva meg is adták magukat. Zay az őrséget őrizet alá helyezte, magát a várát azonban, mivel felesleges hadierővel nem rendelkezett, Balassának adta át, ki 100 embert rendelt Kovászó őrizetére.⁵

Olcsva és Kovászó bukása, melyet elsősorban a hatalmas Balassától támogatott Zay erélyes és vakmerő fellépése idézett elő, másrészt a János Zsigmond-pártiak védelmi politikája, mely azonban nem tudott sikerekre hivatkozni, meglepően nagy hatással volt az északkeleti felföld és a tiszántúli megyék különben is ingatag politikai magatartású nemességére; egymásután pártoltak el a fejedelemtől és esküdtek hűséget Ferdinándnak. Így Báthory Miklós *Ecsed* ura,⁶ Perényi János fiai, *Nyalábvár* bir-

¹ Zay 1562 januárus 18-i levele Miksa főherceghez. (Bécsi áll. ltár. Hung.)

² V. ö. Zay 1562 januárus 16-i és januárus 21-i leveleivel. (Bécsi áll. ltár. Hung.)

³ V. ö. 1562 január 21-én az olcsvai táborban kelt levelével. Eredetije k. p. ü. miniszteri ltár. Alte Siebenbürgen. I.

⁴ Zay 1562 januárus 28-i levele. (Eredetiben k. p. ü. m. ltár. Alte Siebenbürgen. I. másolatban: Bécsi áll. ltár. Hung.)

⁵ Zay 1562 februárus 9-i levele. (Bécsi áll. ltár. Hung.) *Beihlen*: V. tom. II. p. 14. *Istvánfy*: XXI. p. 252. *Forgách*: Commentarii. p. 230. Erd. Orsz. Eml. II. 146. l.

⁶ I. Ferdinándtól kiállított kegyelemlevele 1561 nov. 25-ről, fogalmazványban bécsi áll. ltár. Hung. Erd. rsz. Eml. II. 146. l.

tokosai,¹ Sulyok Györggyel *Tasnúd*² és *Hadad*,³ Kún Domokossal *Rozsály*, Báthory Istvánnal *Szinyérvár*, Serédi Istvánnal, ki pedig nemrégiben Olcsvát védelmezte, *Valkó* és *Nagyfalu*,⁴ végül *Aranyosmeggyes* vára,⁵ természetesen összes tartozékaikkal.⁶ Vagyis Munkácson, Máramaros- és Biharmegyén kívül jóformán az egész északkeleti felföld és a tiszántúli terület elveszett Erdélyre nézve.

A gyulafehérvári udvarban, mely Balassa átpartolásának hírére annak erdélyi birtokait azonnal lefoglaltatta,⁷ a tömeges elszakadás nagy megdöbbenést okozott, annál is inkább, mert ugyanekkor Erdély belső életében is mutatkoztak forradalmi törekvések. Nem látszott tehát lehetetlennek, hogy külső támadás, vagy az elszakadási mozgalmak erősödése esetén Erdélyben felkelés fog kitörni. Erről a királpárti főnemesség körében is tudomással bírtak. Báthory András szerint a székelyeket a nagymérvű adóztatás már a végsőkig elkészerítette, a szászok pedig csak alkalomra várnak, hogy Ferdinándhoz csatlakozzanak.⁸ Ha

¹ Zay 1562 febr. 4-i és febr. 9-i levelei. Egykorú másolatokban bécsi áll. ltár. Hung.

² Zay 1562 febr. 4-i levele. U. o. Tört. Tár. 1880. 688. l.

³ Zay 1562 febr. 10-i levele Miksa főherceghez. Egykorú másolatban bécsi áll. ltár. Hung. Erd. Orsz. Eml. II. 146. l. *Forgách*: Commentarii. p. 230.

⁴ Utóbbiakra l. Zay 1562 febr. 10-i levelét. I. h. Erd. Orsz. Eml. II. 146. l.

⁵ Zay 1562 febr. 21-i levele. Egykorú másolatban bécsi áll. ltár. Hung.

⁶ A tartozékok gyakran jelentékeny területeket képviseltek; így pl. Rozsályhoz Szatmárvármegyében 9 nagyobb helység (Lib. Reg. Ferdinandi I. tom. II. p. 370—71. Orsz. levéltár.) Hadad várához Középszolnok- és Kraszna-megyében 21 egész és 11 részbirtok, (Lib. Reg. III. p. 992. Orsz. levéltár), Valkó várához és a nagyfalusi uradalomhoz 31 község tartozott Kraszna-megyében. (1578. Erd. fisc. levéltár. fasc. 324. sub lit. A. Orsz. levéltár.) Ezeknél jelentékenyebb volt az ecsedi váruralalom, valamint a szatmári vár és Nagybánya város tartozékainak területe.

⁷ *Bethlen*: V. tom. II. p. 10. *Sigler*: Chronologia. (*Bél*: Adparatus.) p. 85. Pécsi Gáspár levele 1562 márcz. 22-ről. *Pray*: Epist. procerum. III. p. 160—61.

⁸ 1562 januárius 27-i levele. Egykorú másolatban bécsi áll. levéltár. Hung.

tehát a királyi seregek Erdély felé nyomulnának s közvetlen érintkezésbe lépnének a főbb elégyetlenekkel, Zay véleménye szerint kétségtelen, hogy az ott lappangó tűz lángra lobbanva, János Zsigmond fejedelemségének véget vetne.¹ Ez az eshetőség a gyulafehérvári udvart is foglalkoztatta, főleg a hadadi vár bukása után, melynek elvesztése Erdélyre nézve főleg stratégiai szempontból volt káros. A vár rendeltetése lévén részben a Kraszna, részben a Nagy-Szamos-völgy védelme, most már a szorosabb értelemben vett Erdély is ki volt szolgáltatva az ellenséges haderő támadásainak és pedig a legkönnyebben megközelíthető helyen: a Nagy-Szamos-völgye mentén.

A tiszántúli részek még meglévő várainak biztosítása,² másrészt a már idegen kézre jutottaknak visszaszerzése tehát sürgős feladattá lett, annál is inkább, mert a fejedelmi kormány tétlensége eddig is csak a belső elégedetlenség megerősítésére szolgált, mely a Részek végleges elvesztése esetén bizonyára általános forradalomra fejlődött volna. Mindezen körülményeket figyelembe véve, János Zsigmond magyarországi hadainak vezéreit: somlyai Báthory István váradi és Némethy Ferencz tokaji kapitányt elsősorban az Erdélylyel területileg közvetlenül érintkező *Hadad* visszafoglalására utasította. A vár körülrzése 1562 februárius végén történt, annyira váratlanul, hogy Sulyok György alig kísérelhette meg az ellenállást; 4 napi ostrom után szabad elvonulás feltétele mellett meg is adta magát.³ A Zay Ferencz és Balassa Menyhért vezetése alatt álló királyi sereg, melyhez újabban Perényi Gábor 200 lovasa Henyei Miklós vezetése alatt, Báthory Miklós ugyanannyi gyakorlott gyalogcsapata Székely Antal vezetésével, továbbá Dobó Domokos, Draskovich Gáspár, Sennyei Zsigmond, Várdai István és mások segítő seregei járultak, mintegy 4000 főre rúgott. Ez a sereg már csak a vár megvétele után érkezett Hadad közelébe, de azzal az elhatározással, hogy az erdélyi hadakat haladéktalanul döntő csa-

¹ 1562 febr. 9-i levele. U. o.

² Zay haditerve szerint pl. a legközelebbi teendő Somlyó bevétele. Febr. 9-i levelében. U. o.

³ *Forgách*: Comment. p. 230. *Istvánfy*: XXI. k.

tára kényszerítse. Az erdélyiek nagyobb száma az ütközet sorát bizonytalan kimenetelűnek tüntette fel ugyan előttük, de viszont tudták, ha időt engednek arra, hogy Báthoryék Hadadnak az ostromban megrongált falait helyreállítsák s a János Zsigmond rendelkezése alatt lévő tekintélyes haderővel, mely tudomásuk szerint indulásra készen állott, egyesüljenek, a hadjárat teljesen reménytelen rájuk nézve.

János Zsigmond, ki a zavaros belpolitikai viszonyokat tekintve, semmit sem akart kockáztatni s a többször sürgetett s ez időtájt Törökszentmiklós környékén táborozó török segítő haderő beérkezését is meg akarta várni, előzőleg meghagyta vezéreinek, hogy egyelőre csak védelemre szorítkozzanak és minden döntő mérkőzéstől óvakodjanak. Báthory és Némethy ennek következtében a vár közelébe, megerősített táborba vonultak vissza olyanformán, hogy táborukat a vár ágyúi is védelemezheték. Hadiállásukon azonban a királyi sereg támadó fellépése miatt változtattak; a változtatás főleg Némethy sürgetésére történt, ki a körülbelül 7000 főből álló erdélyi sereg túlnyomó erejében bizakodva, a győzelmet kétségtelennek tartotta és indokolatlannak látta a mérkőzés halogatását. A felállás a következőképen alakult ki: Az erdélyi szárnycsapatok Csáky Pál, Telegdi Miklós, Telegdi Mihály és Bornemisza Benedek vezetése alatt egy cserjés domboldalon foglaltak állást néhány ágyú és taraczk védelme alatt; a völgyben Némethy, Báthory és Radák László tartózkodott a derék sereggel. Zay serege, mely az idő rövidsége miatt a szükséges felderítő munkálatokat is elmulasztotta, a terepviszonyokat nem ismerte s ennek következtében támadásuk súlypontját a szárny felé irányították, abban a hiedelemben, hogy ez a fősereg. Így abban a veszedelemben forogtak, hogy az erdélyi derékhad oldaltámadással két tűz közé fogja. Közvetlenül a támadás előtt azonban az egyik kémnek, Rác Farkasnak, mégis sikerült az erdélyiek hadállásába bepillantást nyernie és arról a királyi deréksereg egyik tisztjét, Székely Antal kisvárdai kapitányt értesítenie. Székely a hír vétele után a kisvárdai gyalogokat és a német zsoldosokat maga mellé vévén, szemben támadta az erdélyi derékhadat, melynek első csatasorait Némethy vezette. Székely támadása, bár egyéb-

íránt jelentékeny veszteségeket szenvedett, eredménynyel járt, a mit kiváltképen a Némethytől elkövetett taktikai hiba okozott. A tokaji kapitány ugyanis, ki az első támadás felfogására vállalkozott, az első csatasorba a teljesen gyakorlatlan s nehezen fegyvelmezhető, többnyire oláh parasztságot állította s a rendes gyaloghaderőt, mely inkább szászokból állott, ezek mögé helyezte. A hiba végzetes volt. Az összecsapás alkalmával a parasztság a rohamot feltartóztatni nem tudván, azonnal hátrálni, majd rendetlenül menekülni kezdett s megbontotta, sőt magával ragadta a mögötte álló többi hadsorokat is. Báthory a bajt észrevéve, igyekezett ugyan csapatait rendbehozni, de sikertelenül s csakhamar neki is menekülnie kellett, annál is inkább, mert a szárnyat Balassa gyors támadása egyidejűleg szétszórta s a szárnycsapatok vezéreit is elfogta.

Az ütközet most már vérengzéssé vált; a győztes királyi sereg a rendetlenül menekülőket mintegy két mérföldnyi távolságig üldözte. A győztesek zsákmányul «2 öreg faltörő álgút, 2 lövető álgút, öt taraczkot, egy seregbontót» szereztek; magából a vert seregből, melynek vesztesége halottakban 500 ember volt, körülbelül 1600-at ejtettek fogságba, köztük Csáky Pált, Telegdi Miklóst és Bornemisza Benedeket. Jelentékeny eredmény volt az is, hogy a csata lefolyását (1562 márczius 4.) követő napon Hadad is megadta magát a győztes királyi seregnek.¹

A hadadi vereség hatása alatt az eddig lappangó forradalmi törekvések megerősödvén, János Zsigmond helyzete Erdélyben válságossá lett. Az elégületlenek márczius végén Kolozsvárott tartott titkos értekezletükön egyértelműen kimondották a Fer-

¹ Az ütközetről Zay 1562 márczius 5-i és az egri püspök márczius 14-i levelei értesítenek. (Bécsi áll. Itár. Hung.) Ezek alapján I. Hadtört. Közlemények. 1910. 249—51. l. — Fontos Székely Antal tudósítása is (Tört. Tár. 1900. 142—144. l.), bár ebben Székely saját szereplésének jelentőségét túlságosan értékeli. L. azonfelül: *Istvánfy*: XXI. p. 252—54. — *Forgách*: Commentarii. p. 230—32. *Verancsics*: Memoria. (Munkái II. 102. l.), mely azonban a foglyok és elesettek számában erősen túloz. *Borsos Sebestyén* krónikája. Erd. tört. adatok. I. 18. *Bethlen*: V. tom. II. p. 14. *Sigler*: Chronologia. (Bél: Adparatus. p. 85)

dinándhoz való csatlakozás szükségességét, sőt az Óvári (Szatmártól ny.) mellett táborozó Zayt és Balassát sürgősen fegyveres közbelépésre felszólították.¹ János Zsigmond megbuktatásának és Erdély elfoglalásának lehetősége tényleg annyira valószínűnek látszott, hogy nemcsak Balassáék,² hanem maga Verancsics Antal egri püspök is javasolta az udvarnak az erdélyi mozgalom fegyveres támogatását,³ mely az eszmétől nem is idegenkedett.⁴ Azon körülmény azonban, hogy a budai és temesvári pasák⁵ János Zsigmond védelmére túlnyomó erővel közeledtek az erdélyi határok felé, óvatosságot ajánlott az udvarnak, mely ugyanekkor tárgyalásokat folytatott a portával béke megkötése érdekében.⁶

A gyulafehérvári udvar, tekintettel a belső állapotok ziláltságára s azon összefüggésre, mely a forradalmi mozgalmak kétségtelen terjedése és a királyi sereg kimondottan Erdély ellen irányuló hadmozdulatai közt észlelhető volt, maga sem akarta a kérdést török beavatkozással megoldani, mert hiszen az elégtelennek épen a török fenhatóságra való hivatkozással teremtették meg a János Zsigmond iránt ellenséges közhangulatot.⁷ Így érthető meg az, hogy jöllehet a török haderő Erdély határainál táborozott, a fejedelem mégis fegyverszünet megkötésére határozta el magát. Zay és Balassa a hadadi, majd az annak folytatásaképen megtartott szakaszi⁸ tanácskozáson a fejedelem-

¹ Zay 1562 márczius 30-i levele Miksa főherceghez. Bécsi áll. ltár. Hung.

² Zay 1562 márczius 30-i levelében. U. o.

³ Verancsics 1562 márczius 14-i levele Miksa főherceghez Eredetiye u. o.

⁴ Miksa javaslatai I. Ferdinándhoz 1562 ápr. 3-ról. Eredetiye u. o.

⁵ V. ö. Zay 1562 márczius 5-i, április 6-i és Verancsics márczius 26-i leveleivel. U. o.

⁶ A béke augusztus 2-án létre is jött. *Rozsnyai*: Tört. maradványai. 32–37. l.

⁷ L. a kolozsvári értekezlet indokolását Zay márczius 30-i levelében. Bécsi áll. ltár. Hung.

⁸ *Goos Roderich* (Siebenbürgische Staatsverträge. Wien, 1911. 163–164. l.) *Szakácsi*-ban (Szilágym.) 1562 április végén létrejött fegyverszünetet említ; a tényt a Szerdahelyi Máténak 1562 okt. 26-án Kassán adott utasítás említi, idejéül április végét, helyéül pedig «Zakazy»-t jelölve meg. (Eredetiye bécsi áll. ltár. Hung. Ugyanez a részlet Erd. Orsz. Eml.

től kért fegyverszünet megkötése ellen nehézségeket nem támasztottak, de kikötötték, hogy a fegyverszünet mindkét fél részéről pontosan megtartandó s a statusquo a várak kivételével helyreallítandó.¹ János Zsigmond a közvetlen veszedelem elhárítása után haladéktalanul megkezdte a tárgyalásokat a bécsi udvarral is, mely kezdetben csak azzal a feltétellel volt hajlandó esetleg két esztendőre szóló fegyverszünetet kötni, ha a fejedelem a királyi czímen kívül Bereg- és Ugocsamegyékről és a királyi seregektől elfoglalt részekről lemond,² utóbb azonban a fejedelmet terhelő azon kötelezettséggel, hogy a hódoltsági vezéreket hadaikkal együtt visszavonulásra bírja, a tényleges birtoklás alapján egy évi fegyverszünetet kötött (április 12.) János Zsigmonddal,³ függőben hagyván úgy a királyi cím, mint a vitás két vármegye tulajdonjogának kérdését.

János Zsigmond erdélyi fejedelemségét ebben a válságos pillanatban a hódoltsági vezérek tényleges beavatkozása mentette meg. Zay már januárius elején tudta, hogy a fejedelem

II. 148. l.) Ez a «Zakazy» szerintünk a szatmármegyei *Szakasz*-szal azonos. Zay már a márczius 4-i hadadi ütközetet követő napon azt jelentette Miksa főhercegnek, hogy a hír szerint Szatmár felé nyomuló törökök ellensúlyozására, a veszélyeztetett vár felé való vonulást már elhatározták. (Márcz. 5-ről. Bécsi áll. ltár. Hung.) A visszavonulás legtermészetesebb útja pedig a Kusaly-Kraszna-völgymellék, majd Szatmár irányában a Béltek-Szakasz-Erdőd útvonala. A Szakácsi felé való kitérés teljesen érthetetlen lett volna. Zay menetirányát pontosan megállapítani nem tudjuk, de kétségtelen, hogy márczius végén seregével már Óvári mellett táborozott; (1562 márcz. 30-i levele. U. o.); április elején Eperjesen találjuk (április 6-i levele. U. o.); honnan visszatérve átvette a szatmári vár védelmét, mely csak május 4-én ért véget. (Zay 1562 május 4-i levele. U. o.) Ez utóbbi körülmény kizárja azt, hogy Zay és Báthory közt április végén Szakácsiban, vagy máshol is béketárgyalások folytak; legfeljebb márczius végén kötött szakaszi fegyverszünetről lehet szó. V. ö. Századok, 1913. 135. l.

¹ Szerdahelyi Máté 1562 okt. 26-i utasításából. Bécsi áll. ltár. Hung. Erd. Orsz. Eml. II. 148. l.

² Miksa javaslata 1562 április 3-ról és I. Ferdinánd ápr. 7-én kelt válasza. U. o.

³ Miksa főherceg javaslatai 1562 ápr. 10-ről. Eredetiben u. o. Miksa levele ápr. 14-ről a fejedelemnek. Egykorú másolatban u. o. A fegyverszünet okirata Erd. Orsz. Eml. II. 199—201.

követei: Baki Pál és egy Nissowski nevű lengyel nemes Debreczenen keresztül Buda felé tartanak, hogy a pasát urok megsegítésére rábirják.¹ A kassai kapitány értesülését Hagymási Kristóf huszti kapitánynak Serédi Istvánhoz intézett, de Zay embereitől elfogott levele is megerősítette,² melyet latinra fordítva az udvarnak is megküldött. Januárius 13-án kelt jelentésében már arról értesítette Miksa főherceget, hogy János Zsigmond rövid idő alatt harmadik követét is elindította Budára, hogy a pasánál minél nyomatékosabban sürgesse a segítséget.³ Szerinte a fejedelem azt sem ellenezné, hogy a törökök Debreczenben erősséget emeljenek, mert így azt reméli, hogy a tiszántúli részeket könnyebben megtarthatja.⁴ Januárius végén már arról tudósíthatta Miksa főherceget, hogy a temesvári pasa hadaival Lippa körül ütött tábort, s oda rendelte a szomszédos hódoltsági katonaságot is;⁵ míg egyidejűleg a budai pasa csapatai Budáról Szolnok irányában megindultak, mert ott fognak gyülekezni.⁶ Zay szerint épen nem lehetetlen, hogy a törökök Váradot is megszállják; tudomása van ugyanis arról, hogy a fejedelem parancsot adott somlyai Báthory István váradi kapitánynak arra nézve, hogy a törököket a váradi várba befogadhatja; Báthory azonban nyíltan kifejezte méltatlankodását, azt hangoztatván, hogy családjából még senki sem volt áruló, s ő is tisztességben és becsületben akar meghalni.⁷ Jelenti, hogy

¹ 1562 januárius 5-i levele. Eredetiben bécsi áll. ltár. Hung.

² Zay 1562 januárius 9-i levele szerint. Egykorú másolatban. U. o.

³ 1562 januárius 13-i levele. Egykorú másolatban. U. o.

⁴ 1562 januárius 16-i, jan. 21-i levelei. Egykorú másolatban. U. o. Eredetiben k. p. ü. miniszteri levéltár. Alte Siebenbürgen. I.

⁵ 1562 januárius 28-i levele. Egykorú másolatban. U. o.

⁶ 1562 februárius 3-i levele. Egykorú másolatban. U. o.

⁷ Ez a tudósítás adott alakjában aligha fedi a valóságot; tény azonban, hogy Báthoryt mély szomorúsággal töltötte el az ellenségeskedések megújulása. «Minden a ki igazán és keresztényül akar ez mostani állapothoz szólni, — írta 1562 január 21-én Kerecsényi Lászlónak, — megíthatja azt magában, hogy nagy romlás és utolsó veszedelem fog az szegény földre következni, melyet ha mi jó mód lehetne benne, az mi magunk megmaradásáért igyekeznénk eltávoztatni. Az pedig sem egyfelől, sem másfelől haddal véghez nem megyen, hanem az fejedelmek kezé váló

megbízható helyről figyelmeztették Gyula vára védelmi állapotba helyezését szükségességére is, mert ez a vár régóta célpontja a törökök hódító törekvének.¹

A hadadi ütközet lefolyásával egyidejűleg a hódoltsági segítőcsapatok egy része már Bala-(Török)szent-Miklósnál táborozott, úgy hogy Zay, bármennyire szeretett volna Erdély irányában továbbnyomulni, kénytelen volt Szatmár felé visszavonulni, hogy a királyi ditió védelmére elkészüljön.² Maga a budai pasa márczius 22-én kelt át a Tiszán s Szolnok és Szonda körül tábort ütven, itt három napig időzött; innen Fegyvernekig haladt, hol ismét két napot töltött. Útiránya Debreczen volt,³ hová április elején meg is érkezett; ugyanekkor a temesvári pasa Biharpüspöki mellett tartózkodott,⁴ várva a fejedelem és a budai vezér további utasításait. Úgy látszik, János Zsigmond a tiszántúli részek kulcsának Szatmár várát tartotta; ennek tulajdonítható, hogy a segítő török csapatok, bizonyára a fejedelem határozott kívánságára első teendőül *Szatmár ostromát* tűzték ki maguk elé czélul, a mi a két sereg egyesülése után, április közepén (13-a körül) meg is történt.

A szatmári vár a Szamos egyik szigetére volt építve; nem volt elsőrendű erősség, de természeti fekvésénél fogva a tiszántúli részek fontosabb várai közé tartozott. Magánbirtok lévén, hadi felszerelése hiányos volt s a hiányokat nagyjában csak a törökök közeledésének hírére orvosolták, azonban sem ostromágyúkkal, sem elegendő lőporral nem rendelkeztek. A segítő török hadak is inkább nyílt ütközetre voltak felkészülve s így Szatmár ostroma ostromágyúk híján nem rendszeres várostrom, hanem egyszerű körülzárolás lett, mely a várbeliek kiéheztetésére irányult. A védelmi munkálatokat Zay vezette, kezdetben

egyenességgel, mert ha ez hadak meg nem szűnnek, bizony uram sem németé, sem magyaré, hanem töröké leszen rövid nap ez föld, melynek jóllehet mi szenvedjük előszer az terhét, de bizony egész keresztyénség rövid időbe megismeri kárát ez kis földnek elveszésébül». Eredetije k. p. ü. miniszteri levéltár. Alte Siebenbürgen. I.

¹ 1562 febr. 4-i levele. Egykorú másolatban. U. o.

² Zay 1562 márczius 5-i levele. Eredetije bécsi áll. levéltár. Hung.

³ Verancsics egri püspök 1562 márczius 26-i levele. Eredetije u. o.

⁴ Zay 1562 április 6-i levele. Eredetije u. o.

elég kedvező eredménnyel, de mikor április vége felé (23-a után) Németiben tűz ütött ki, mely nemcsak ezt a várost s a vele határos Szatmárt borította lángba, hanem a várbeli katonaságnak Hadadnál szerzett összes zsákmányát, a felhalmozott élelmiszereket s a lótakarmányt is megemésztette, az ostromlottak helyzete válságossá lett, mert Zay jelentése szerint csak kevés mennyiségű liszt állott rendelkezésükre.¹ A tűzvész miatt támadt zűrzavar alatt a törökök általános rohamot kíséreltek meg, de siker nélkül. Hamzsabég esztergomi parancsnok mindamellett felhívta a kassai kapitányt a vár feladására, sőt vele erről a kérdéstről személyesen is tárgyalt, megegyezni azonban nem tudtak. Az ostromló hadak ezek után a várat szárazon és vizen szoros ostromzár alá fogták, hogy az élelmezéstől teljesen elzárják; egyidejűleg pedig a szomszédos kisebb erősségek, így Rozsály, visszavételére is csapatokat küldtek, de vállalkozásuk kudarczsal végződött. Maga a vár a nagy szükség ellenére egy ideig keményen tartotta ugyan magát, sőt a védők egy második rohamot is visszavertek, a vár bukását azonban a felmentő seregek megérkezése nélkül Zay is csak rövid idő kérdésének tekinthette. Felmentő kísérlet volt Balassa János zólyomi kapitány vállalkozása is, ki Szécsény megtámadásával akarta az ostromló török hadat megosztani, esetleg az ostrom megszüntetésére kényszeríteni,² de tulajdonképen János Zsigmondnak tulajdonítható a vár felmentése, a mennyiben a fejedelem az április 12-i fegyverszünet értelmében, a hódoltsági vezéreket 22 napi ostrom után május 4-én³ az elvonulásra rábírta.

Dr. LUKINICH IMRE.

¹ «In . . . obsidione propter incendium utriusque oppidi, Némethi videlicet et Szakmár, nos non solum equos, arma, instrumenta bellica et denique omnia bona nostra amisisse, sed et victualia universa, tam equorum, quam hominum, dempta paucissima farina, quæ in castello conservata Dei benignitate fuit, amissa fuisse» etc. Zay 1562 május 1-én kelt levele titkos irással. Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.

² *Istvánfy*: XXI. k.

³ «Nos ex Dei clementia hodierna die ab obsidione Turcarum liberatos esse, qui 22 diebus, postquam nos omnibus, quibus potuissent, insultibus et territationibus tentassent, hodie tandem obsidionem solverunt» etc. Zay 1562 május 4-i levele. Eredetije bécsi áll. ltár. Hung.